

Peredy Márta
MTA Nyelvtudományi Intézet

Aspektus és/vagy információs szerkezet a magyarban

Kolozsvár, 2010. április 17.

- 1. Bevezetés**
- 2. A magyar nyelvtörténet folyamán...**
- 3. Az ige és az igekötő sorrendje
különbéféle mondat típusokban
az ómagyarban, a csángóban és a standardban**

1. Bevezetés

Állítás: Az aspektus fogalma nem primitívum.

1. aspektus és igeidő, pl. *-t* időjel
2. világról való tudás: az eseményeket hogyan konceptualizáljuk?
~ szituációs/lexikális aspektus
3. információs szerkezet:
az adott eseményt milyen nézőpontból mutatja be a mondat? ~
nézőponti aspektus
sütöttem egy süteményt / sütöttem a süteményt

- Szinkrón grammatika-elméletek általában független alapfogalomnak tekintik az aspektust (és a másik három fogalmat is).

- Mi lehet a diakrón vizsgálat szerepe?

A szinkrón szinten függetlennek talált fogalmak között diakrón szinten függőség mutatkozhat.

Esettanulmány:

A magyar idő- és aspektusrendszer és az információs szerkezet változásának összefüggését vizsgálom az ómagyar, a csángó és a standard magyar igekötős igét tartalmazó szerkezeteinek összehasonlításával.

Szinkrón generatív grammatika-elméletek

- Transzformációs elmélet: független funkcionális projekciók
- TP, AspP – egy vagy több; PredP, FocP, NegP;
- LFG: független reprezentációk:
- aspektus: f-struktúra; infószerkezet: i-struktúra

Univerzalitásra való törekvés

Diakrón transzformációs nyelvten

Egyes funkcionális projekciók eltűnnek vagy átértelmeződnek, új funkcionális projekciók jelennek meg.

→ **A változás ugrásszerű.**

A megfigyelt átmenetek, ingadozások oka:

- a beszélőközösség inhomogenitása
- az egyes beszélők fejében lévő több (rész)nyelvten
- egy adott változás fokozatosan hódítja meg a különböző szerkezeteket, bizonyos elemeket
~ analógiás megközelítés

Aspektus

Smith (1991) kétszintű aspektuselmélete:

- szituációs/lexikális aspektus:

- az ige (és az igekötő) együttes lexikális tulajdonsága
- aktionsart – pl. *bealszik, elsóz*
- telikus/atelikus (a mai magyarban grammatikalizálódott?)
→ világismeret

- nézőponti aspektus:

- morfoszintaktikailag kódolt
- adott eseményt a beszélő milyen nézőpontból mutat be:
perfektív/imperfektív
- azaz: ugyanazon tényállást hogyan interpretál(ja) a beszélő
→ információs szerkezet

Aspektus

Az aspektus és az információs szerkezet szemantikai vagy formai fogalmak?

Formai megvalósulás:

Az aspektust sok nyelv morfológiailag kódolja, míg az információs szerkezetet prozódiaileg, szórendileg vagy partikulákkal.

2. A magyar nyelvtörténet folyamán...

2.1. Igeidő és nézőponti aspektus (É. Kiss 2006)

ÓM	<i>megy</i> : -múlt	<i>mene</i> : +múlt
	<i>ment</i> : +bef, -múlt	
	<i>megy vala</i> : - bef , +múlt	<i>ment vala</i> : +bef, +múlt
MM	<i>megy</i> -múlt	<i>ment</i> : +múlt
Csángó	Van <i>vala</i> , de nincs +/-bef kontraszt	

Változás: -*t*: +bef → +múlt

2.2. Igekötők

szituációs aspektus kifejezésére:

telikus esemény: folyamat + végállapot

ige + igekötő

megy + *be*

É. Kiss szerint: A nézőponti aspektus eltűnt, a szituációs aspektus *grammatikalizálódott*. ~ *bemegy* / *megy* vagy *bemegy* / *megy be* kontraszt?

2. A magyar nyelvtörténet folyamán...

2.3. A(z információs) fókusz helyének változása

Mondatvégi fókusz → az időjeles kifejezést megelőző fókusz

*Heon tilutoa wt ig **fa gimilcetvl** (HB)*

*1/3 yrtattanak meg yttegyel nemy yrasok **bodog ferencrewl es tarsyrol: ewnekyk csudálatos myuelkedetecrewl** (JókK)*

*146/13 [a farkas] ky nemczak **baromy lelkeseket** veztualael F De embereket es azonhokot es (JókK)*

De:

*Latiatuc feleym zumtuchel **mic** vogmuc.ýfa **pur el chomuv** uogmuc (HB)*

2. A magyar nyelvtörténet folyamán...

Állítás:

Az aspektus változása az információs szerkezet változásával párhuzamosan történik.

A nézőponti aspektus morfológiai jelölése eltűnik, viszont jelölhetővé válik a szituációs aspektus az igekötők által (É. Kiss 2006),

... amelyek szintaktikailag függetlenek az igétől, **ÉS** így infószerkezeti pozíciójuk képes kifejezni a nézőpontot.

2. A magyar nyelvtörténet folyamán...

Hipotézis:

- ... → Az új információ helye az ige előtti pozíció.
- A végállapotra utaló igekötő is odakerül perfektív mondatokban.
- Az igekötő ige előtti pozíciója jelöli a perfektív aspektust.
- Az egymás mellé került igekötő és ige lexikalizálódik, azaz kialakul a szituációs aspektus (a *megy/elmegy* lexikális kontraszt).
- DE Az igekötő még szabad morféma.
- Eltűnik a nézőponti aspektus morfológiai jelölése. ÉS Gazdagodik az igekötők rendszere. ÉS Egyre többféle szerkezetben marad együtt az igekötő+ige.
- Az igekötő+ige nem csupán perfektivitást fejez ki. ÉS Az ige+igekötő sorrend használata szűkül.
- Egyre inkább folyamatosságot fejez ki: progresszív. → ...

3. Az ige és az igekötő sorrendje különféle konstrukciókban

igekötő-ige sorrend:

kijelentő mondat: **állítja** a leírt telikus esemény megtörténtét,

ha mégsem: határozói módosítás

eldöntendő kérdés: az igazságértékre kérdez rá.

Ige-igekötő sorrend:

nem állítja az esemény megtörténtét, hanem ...

3. Az ige és az igekötő sorrendje különbéle konstrukciókban

3.1. Mai magyar standard

i. **fókusz**: előfeltételezi

ii. **tagadás**: tagadja

iii. **progresszív** aspektus: se nem állítja, se nem tagadja

iv. **felszólító mód**: a meg nem történtét előfeltételezi

v. **egzisztenciális** aspektusú mondat: csak az eseménytípus előfordulását állítja, nem egy konkrét eseményét

3. Az ige és az igekötő sorrendje különféle konstrukciókban

3.2. Csángó (Kádár 2007)

vii. **iteratív/habituális**: nem egy konkrét esemény megtörténtét állítja, hanem egy komplex eseményét, ami nem is befejezett

*Navetázott [’ingázott’], reggel a cursával [’ingázókat szállító autóbusz’], s akkor én **köttem fel, raktam béa táskáját.***

***Mosod meg, teszed belé** óba, bidonba [’műanyag hordó’], réa sót, aztán altulnap [’másnap’], égy héten keresztül **megzavarod**, hogy legyik jó.*

viii. **majdnem beálló**: tagadja

*Ajan hideg vót, hoty **fattak meg.** / Ajan hideg vót, hogy mekfattak.
Majdnem megfagytak. - standard*

3. Az ige és az igekötő sorrendje különbéle konstrukciókban

ix. **gyors eseménysor**: szinte be se fejeződött

*A továbbá [disznófősjt?] (...) **Vágják le** a fileit, a plamanáját [tüdő], máját, szívét, darab szalonnát, úgy összevágják szépen. (...) Akkor **töszik föl** az aszalóra, **füstölik meg**, **vágod hilinkára** [szelet], s **eszed meg**. - csángó*

3.3. Ómagyar – Jókai-kódex

x. **prezentálás**: eseménysort vezet be, címekben gyakori

*161/22 Nemynemew haz hyrtelen le omoluan egy hewset
nyoma meg : hyrtlen **meg ewle** – fejezet eleje*

3. Az ige és az igekötő sorrendje különbéle konstrukciókban

3.3. Ómagyar – Jókai-kódex

xi. **hátsó fókusz** (Wacha 1999): preszupponál, az igekötő nem csupán azért marad hátul, mert a fókuszált kifejezés „kiszorítja”

*80/22: Es tehát yn kab vtalak meg **az zamar ganayahoz**
hassonlot penczt hodnem az zamar zarat*

*ÉrdyK. 3: Ez may zent Epistolaat yrta meg **zent paal Apostol**
Romayaknak yrth leweleenek tyzen harmad rezeeben.*

Fözöm meg így, [’pontosan’] mint ahogy adtam nektek, kicsit megrotyogtatom. După ce [’miután’] üti a túrót, kicsinálja a túrót, még teszi egyszer azt a zărt [’savó’], még megfő, s osztán jő ki lágyan. - csángó

3. Az ige és az igekötő sorrendje különbéle konstrukciókban

konstrukció	ÓM	Csángó	MM	infó-státusz
epizódikus	+	+	+	főállítás
prezentáló	-	+/-	+	állít
eseménysor	?	+/-	+/-	állít
hátsó fókusz	-	+/-	+	preszupp/állít
felszólító	+/-	+/-	-	preszupp, h nem
habituális	morfo	-/Adv	Adv	állít
majdnem	morfo	-/Adv	Adv	tagad
progresszív	morfo	-	-	se állít, se tagad
fókusz	-	-	-	preszupp
tagadás	-	-	-	tagad

3. Az ige és az igekötő sorrendje különféle konstrukciókban

Ómagyar morfoszintaktikai megoldások:

Folyamatos:

*160/11 Caupue nevw varasban mykoron ne mynemew gyermek
yacikuala sok gyermekuel uulte[r]im nevw vyznek• partyan
magát nem ouan essek az mely vyzbe (JókK)*

Majdnem beálló:

*Es oz gyimilcsnek úl keseröü vola vize, hugy turkokat **migé**
szokosztja vola. (HB)*

Habituális:

*az halakat **megfaragja vala** (Szent Margit legenda 1510)*

3. Az ige és az igekötő sorrendje különféle konstrukciókban

Standard magyar szórendi megoldások:

Modern prezentáló: újságnyelvi fókusz

Tűzoltók mentették ki a nyugdíjast a lakásából.

VP-fókusz: ha se az igekötőt, se az igét nem akarjuk hangsúlyozni...

Hol van János?

A gyereket vitte el az orvoshoz.

A Hamletet olvassa a kertben.

4. Konklúzió

Az igekötő ige előtti helyzetének elterjedése a különféle mondattípusokban az igekötő által hordozott jelentés információs státuszával (újdonság, prominencia) függ össze.

KÖSZÖNÖM A FIGYELMET!